

DAMIR KALOGJERA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

dkalogj@ffzg.hr

IZ TERMINOLOGIJE DIJALEKATSKIH PROMJENA

Cilj je ovoga članka da kroz izbor i opis nešto novijeg nazivlja u dijalektologiji pokaže u kojemu se smjeru ova disciplina u europskim zemljama kreće u istraživanju i promišljanju dijalekata.

Tradicionalna povijesno usmjerena dijalektologija utvrđivanjem izoglosa i sastavljanjem dijalekatskih atlasa stvorila je temelje za suvremenu dijalektologiju, koja se oslanja na spoznaje socijalne i kognitivne lingvistike, gdje društvene skupine (klase, dob, spol, etnos itd.) s jedne strane, kao i individualni govornici (“ne mijenjaju se jezici, već ih mijenjaju govornici”) s druge dobivaju važnu ulogu u tumačenju dijalekatskih promjena. Ukazuje se na to da su regionalni dijalekti socijalno raslojeni, a pojedini govornici mogu se, svjesno ili nesvjesno, različito prilagođivati u uporabi dijalekata. Kad se želi uopćiti razlika između tradicionalne i sociolingvističke dijalektologije, govori se da je prva bila atomistička, jer se bavila jezičnim oblicima u izolaciji, a potonja nastoji dijalekatske podatke promatrati kao dio sustava ili strukture (Chamber – Trudgill 1998).

Središnje nazivlje, kad se razmatra dinamika dijalekatskih promjena u Europi, jesu *konvergencija* (stapanje) i *divergencija* (razilaženje). To su termini iz indoeuropeistike i povijesti jezika, ali se danas rabe i u sinkronijskim istraživanjima dijalekatskih doticaja i promjena. Konvergencija i divergencija mogu se općenito definirati kao “povećanje ili smanjenje sličnosti između dijalekata” (Auer et al. 2005: 1).

Modernizacijom društva i pojavom standardnih jezika područje istraživanja dijalekatskih promjena proširilo se pa su konvergencija i divergencija dobile novu dimenziju, dakle ne samo da se rečeni procesi odvijaju između i unutar dijalekata već i između dijalekata i standardnih jezika.

Pojava i utjecaj standardnoga jezika na tradicionalne dijalekte navodi dija-

lektologe na promjenu pogleda na dijalekte tako da se mogu razlikovati tradicionalni dijalekti (regionalni ili mjesni) i “većinski” (mainstream) dijalekti (dijalekti koji uključuju i oblike standardnoga jezika) (Trudgill 1999, na temelju britanskog iskustva). Tradicionalni se dijalekti međusobno dosta razlikuju, mnogo više nego što se “većinski” međusobno razlikuju u odnosu na standardni jezik. Tradicionalni su se dijalekti govorili i još gdje god govore u udaljenim ruralnim područjima i na putu su da se ugase kako zatvorene govorne zajednice postaju mobilne i bliže gradskome obliku života, a obvezatna naobrazba i utjecaj medija doprinose konvergenciji, *niveliranju*, *izravnavanju* (levelling) i *miješanju* dijalekata. Tako da “većinski” dijalekti “upijaju” tradicionalne dijalekte (Kristiansen 2008: 83).

Konvergencija i divergencija nisu autonomni procesi već epifenomeni, vrlo su složeni pa se u njihovu okviru prepoznaju različiti, nazovimo ih, podproces koji se onda imenuju i dobivamo razgranatu terminologiju. Ovdje možemo spomenuti sljedeće nazive, od kojih se nekoji rabe i u tradicionalnoj dijalektologiji: *fokusiranje*, *difuznost*, *pojednostavljivanje* (*simplifikacija*), *ispravljanje* (*regulacija*) i odnose se na unutarnje strukturalne procese; *miješanje*, *niveliranje* (*Ausgleich*; *levelling*, svođenje na istu razinu), *prilagodba* (*akomodacija*), *koineiziranje* ishod su dodira, vanjskoga utjecaja. Rezultati su tih procesa konstrukti: *interdialekt*, *regiolekt*, *regionalni standard*, *koine* itd. Na neke od ovih naziva podrobnije ćemo se osvrnuti.

Često se nailazi na to da se autori služe pojedinim nazivom koji označuje nešto drugačije procese ili pak ima više naziva za manje-više isti proces. Takav je otprilike slučaj regiolekt i interdialekt. Ž. Muljačić (2001), kako tvrdi, sam je skovao naziv *focalizzazione* za pojavu širenja gradskih govora u pripadajuću im regiju, pojavu koju drugdje dijalektolozi nazivaju *niveliranjem*, a *fokusiranje* rabe da označe drugačiju pojavu, kako ćemo vidjeti.

Za posebni vid konvergencije, dijalekt-standardni jezik, njemački dijalektolog i sociolingvist Mattheier (1996) predlaže naziv *advergencyja* (*Advergenz*, iako su njemački dijalektolozi za ovu pojavu bili uveli pojam *Abbau*). Mattheier smatra advergencyju jednostranim procesom. Naziv je prihvatio Berutto (2005) i razrađuje ga na sljedeći način. Korisno je razlikovati bilateralnu, dvostranu, i unilateralnu, jednostranu, konvergenciju. Dvostrana konvergencija odvija se u uvjetima znatne sličnosti sociolingvističkog statusa i prestiža idioma koji ovim procesom postaju sličnijima, dakle između dijalekata (njima obično nedostaje *otvoreni* prestiž, što ne znači da ne posjeduju *prikriveni* prestiž). Advergencyja bi bila jednostrana, unilateralna konvergencija zbog nesimetričnoga društvenog statusa i razlike u prestižu dvaju idioma u dodiru, kakva obično postoji između standarda i dijalekta. Berutto dodaje da dvostrana konvergencija obuhvaća sve jezične razine, posebno morfologiju i sintaksu,

dok advergencija u principu dodiruje najviše fonetiku i leksik (što on oprimjeruje talijanskom jezičnom situacijom).

U toku procesa advergencije unutar govorne zajednice dolazi do jezičnih promjena te se stvaraju različiti varijeteti (isprva *difuzni* da bi se moguće poslije *fokusirali*).

Fokusiranje i difuznost (focusing, diffusion) termini su koje su uveli kreolisti Le Page i Tabouret-Keller (1985). *Fokusiranje* je pojava da u komunikaciji govornici podešavaju svoj govor prema govoru većine. U današnjoj europskoj dijalektologiji *difuznost* se odnosi na nestalne međuoblike kao posljedica dijalekatskih dodira, dok *fokusiranje* označuje stabilizaciju nekog od tih oblika i kao posljedicu tvorbu implicitne norme unutar govorne zajednice. (Ovaj je proces posebno vidljiv kad difuzni pidžin s nestabilnim oblicima postupno prelazi u kreol koji dobiva implicitnu normu.)

Uz proces advergencije u Italiji Berutto uvodi korisne termine *dijalektalizacija talijanskoga* pri čemu dijalekt interferira u standard i *talijanizacija dijalekata* gdje standardni talijanski interferira u dijalekte (što bi bila, mutatis mutandis, zanimljiva generalizacija i u nas, dakako preznakovljena). Talijanski (italiano) ovdje znači talijanski standard.

U procesu advergencije, da parafraziramo njemačkog dijalektologa Auera (2005), može se pretpostaviti da nacionalni standard postaje cilj dijalekatskih promjena, ali se taj cilj ne postiže u cijelosti nego dolazi do popunjavanja prostora između lokalnog dijalekta i standarda.

Varijeteti koji popunjavaju taj prostor nose nazive *regiolekt i regionalni standard*, tako da on predlaže terminološke stupnjeve *lokalni dijalekt, regiolekt, regionalni standard i standard*.

Regiolekt odgovara donekle nama poznatom nazivu interdijalekt (koji vjerojatno potječe iz Praške škole). U oblikovanju regiolekta važnu ulogu igraju urbani centri i gradski konglomerati u koje doseljava ruralni svijet i govornici raznih dijalekata pa se stvara situacija pogodna za *niveliranje* (levelling, izravnavanje).

Važna je spoznaja da regiolekti mogu razviti inovacije, oblike kojih nema ni u lokalnim dijalektima niti u standardu.

Niveliranje je “proces koji smanjuje varijacije kako unutar tako i među dijalektima”. Strukturalno gledajući to je dijalekatski gubitak (dialect loss). Taj proces kroz homogenizaciju unutar dijalekta i povećanje sličnosti među dijalektima čini da dijasistem postaje homogeniziraniji (Auer et al. 2005: 11).

Niveliranje se opisuje kao odbacivanje iz lokalnih dijalekata obilježja koja su: 1/ posebno obilježena (markirana), istaknuta (salient), stereotipizirana, 2/

sociolingvistički stigmatizirana (podcijenjena). Iz tih urbanih centara nivelirani dijalekt zrači u okolinu i fokusira se kao *regiolekt*. U tom konstruktumu nalazimo *pojednostavljenja* (simplifikacije) prema nemarkiranim (neobilježenim, neistaknutim) oblicima.

Ostaci lokalnih dijalekata (nakon niveliranja) *relociraju se*, tj. reinterpretiraju se i mogu postati simboli govora nižih slojeva unutar govorne zajednice.

Zadržimo se kratko na u nas uhodanom terminu *interdijalekt*, kako ga opisuje engleski sociolingvist i dijalektolog P. Trudgill (1986). On ga pojašnjava slikovito uspoređujući ga s nazivom *međujezik* (interlanguage), poznat iz teorije poučavanja stranih jezika (Selinker 1972). *Međujezik* je tip jezika koji proizvodi govornik kad se služi drugim ili stranim jezikom. U tom nestabilnom, *difuznom* sustavu ima *prenošenja* (transfera) oblika iz prvoga jezika, ali i nekih inovativnih oblika koji ne pripadaju ni prvom ni stranom jeziku. Tako isto *interdijalekt* ocrta proces *prilagodbe*, akomodacije među govornicima različitih dijalekata pa novi nestabilni dijalekt u formiranju sadrži inovacije koje ne postoje ni u jednom od dijalekata u dodiru. Može pri tome doći do regulacije, svođenja oblika na pravilnost, pojavljuju se fonetski međuoblici, koje ne nalazimo ni u jednom dijalektu u dodiru, a u morfologiji dolazi do isto tako novih struktura. Nalazimo u njemu i slučajeve tzv. *hiperadaptacije* od kojih je najpoznatija *hiperkorektnost* kad govornik pokušava upotrijebiti oblik višeg društvenog statusa, ali ga krivo analizira i unosi neodgovarajuće promjene u strukturu ili riječ (u nas miješanje akuzativa i lokativa u nekim dalmatinskim govorima, određenih i neodređenih oblika pridjeva sve pod utjecajem standardnoga jezika).

Rekosmo da se posebna pozornost u dijalekatskim promjenama pripisuje govornicima u jezičnoj interakciji. U situaciji kad se nađu licem u lice, govornici se različitih varijeteta prilagođuju, dolazi do *prilagodbe* (akomodacije) prema sugovorniku koja isprva može biti privremena, *difuzna*, ali nakon ponavljanja postaje trajna, *fokusirana*. (Trudgill 1986).

Međutim u tome se slučaju može ostvariti *polarizacija* kad govornici odbijaju prilagodbu zbog raznih socijalnih i identitetskih motiva.

Spomenuli smo i *regionalni standard*. Kako ga opisati u usporedbi s regiolektom.

Slijedeći Auera, u advergenciji standardni jezik može 'podnijeti' veću količinu regionalnih oblika, što vodi k *regionalnom standardu* s dijalekatskim supstratom. Taj tip idioma Auer nalazi u Švedskoj, Njemačkoj, Francuskoj, Engleskoj, Poljskoj, gdje u nekim od tih zemalja uživa sve veći prestiž.

Razlika između *regiolekt* i *regionalnog standarda* mogla bi se usporediti s Beruttovim terminima *talijanizacija dijalekata*, što bi bio *regiolekt* odnosno

dijalektalizacija talijanskoga, što bi odgovaralo *regionalnom standardu*.

Koine je naziv i *koiniziranje* proces koji se ponešto različito upotrebljavaju i u njihovim se definicijama stavlja naglasak na pomalo različite pojedinosti.

Za razliku od *niveliranja* (koje neki praktično izjednačuju s *koineom*, npr. Sobrero (1996)) *koineiziranje* pretpostavlja *miješanje* više različitih dijalekata i stvaranje novoga kompromisnog dijalekta (varijeteta). Prema nekim autorima (Siegel 1985: 369) to bi bio ishod “integracije, sjedinjenja govornika idioma u dodiru” i rezultat “koje veće političke, ekonomske ili demografske promjene u govornika različitih dijalekata te smanjena nagnuća da se održe jezične granice”. Primjer namjernog koinea je *Nynorsk*, jedan od dvaju norveških standardnih jezika, koji se sastoji od različitih dijalekata i strukturalnih *pojednostavljenja* u usporedbi s dijalektima od kojih je sastavljen. Proučeni su i oblici *koinea* koji nastaju kod osnutka novih gradova naseljenih govornicima različitih dijalekata kao što je Milton Keynes u Engleskoj (Kerswill and Williams 1997), gdje je uloga djece i adolescenata posebno važna u njegovu stvaranju.

Nazivlje, koje smo kratko opisali ili samo spomenuli, čini se da označuje dijalektolozima najzanimljivije pojave u dinamici dijalekatskih procesa u suvremenoj Europi.

Iako to nazivlje nastaje induktivno, kao potreba da se imenuje neka pojava koja je zapažena u više (europskih) dijalekata, može se i deduktivno upotrijebiti u opisivanju pojava npr. naših dijalekatskih promjena koje “čekaju” svoj naziv.

U posljednjih sedam osam godina jača zanimanje za stanje dijalekata u Europi pa je objelodanjeno nekoliko knjiga i jedan cijeli broj časopisa *International Journal of the Sociology of Language* (3., 2009) posvećen pitanju umiru li dijalekti u urbaniziranoj i globaliziranoj Europi. Na temelju uvida u situaciju u Norveškoj, Francuskoj, Britaniji, Belgiji, Nizozemskoj i Španjolskoj uza sve razlike u vitalnosti odnosno nestajanju, zatoru dijalekata, pokazala se jedna zajednička crta. Tradicionalni lokalni dijalekti ne zamjenjuju se općom upotrebom standardnoga jezika. Detaljnije dijalekatske razlike koje su zabilježene u Europskim dijalekatskim atlasima od prije pedeset ili sto godina nestaju. I dok se može pretpostaviti da su lokalni dijalekti ugroženi, regionalni dijalekti sa širim komunikacijskim dosegom čini se da pokazuju vidljivu vitalnost. Na temelju te pojave mogli bismo se složiti s Hornsbyem (2009) koji je tumači tako da niveliranje mjesnih dijalekata nije potisnulo želju da se govorom izrazi regionalnost, regionalni identitet. Dakle, ono što Nijemci nazivaju Ortsloyalitaet, privrženost svojem mjestu, izraženo lokalnim govorom, prenosi se na regionalni varijetet i na lojalnost širem regionalnom području. (Zanimljivo je

da sličnu pojavu Hornsby nalazi i u Francuskoj gdje su ideologija pariškog francuskog standarda i politika obrazovanja zatrli regionalne jezike i dijalekte najviše u Europi.)

I dok neki dijalektolozi opisuju dijalekatsku dinamiku hladnom objektivnošću, kod drugih se osjeća naklonost dijalektima koja kao da je znak vremena. J. V. Neustupný (2006: 2218) ovako vidi taj znak vremena: “Jedan tip postmoderne ideologije jezika slavi jezičnu varijantnost. Drugi se tip oslanja na pojam racionalizacije – na ideji da jezik mora djelotvorno služiti privredi i društvu.” Zagovornici očuvanja dijalekata očigledno pripadaju prvoj skupini. Želja im je da se omekša pritisak standardnih jezika u obrazovanju i jezičnoj politici na dijalekte (npr. Trudgill 1995) i da se tako očuvaju, naglašujući njihovu sustavnost. Za neke od njih Norveška je “sociolingvistički raj”, jer ondje dijalekte podržavaju i cijene svi društveni slojevi. Ako se mnogi misleći ljudi slažu da za svjetsku kulturu vrijedi da se obrne proces nestajanja ugroženih jezika jer s njima umiru njihove kulture i pogled na svijet ugrađen u jeziku, isti kulturalni i socijalni argumenti vrijede i za očuvanje, ako nije moguće lokalnih, a onda regionalnih dijalekata.

Literatura

- AUER, PETER 2005. Europe's sociolinguistic unity; or, a typology of European dialect/standard constellation. *Perspectives on Variation* [ur. Delbecque et al.]. Berlin: Mouton de Gruyter.
- BERUTTO, GAETANO 2005. Dialect/standard convergence, mixing and models of language contact. *Language Change Convergence and Divergence in European Languages* [ur. Auer et al.]. Cambridge University Press.
- CHAMBER, JACK – PETER TRUDGILL 1998. *Dialectology*, 2nd ed. Cambridge University Press.
- HORNSBY, DAVID 2009. Dedialectalisation in France: convergence and divergence'. *International Journal of the Sociology of Language*. March 2009, No 196-197, 157–180.
- KERSWILL, PAUL – ANN WILLIAMS 2000. Creating a new town koine. *Language in Society* 29(1), 65–115.
- KRISTIENSEN, GITTE 2008. Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation. *Cognitive Sociolinguistics* [ur. Kristiansen, G. and Dirven, R.]. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 45–90.
- LEPAGE, ROBERT – ANDRÉE TABOURET-KELLER 1985. *Acts of Identity. Creole-based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge University Press.
- MATTHEIER, KLAUS 1996. Varietät Konvergenz. Ueberlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation. In Auer, P. et al. *Convergence and Divergence of Dialects in Europe, Sociolinguistica* 10, 31–52.
- MULJAČIĆ, ŽARKO 2001. Jezična norma u suvremenoj Italiji (s osobitom osvrtom na status i budućnost "dijalekata"). *Jezična norma i varijeteti: zbornik radova* [ur. J. Granić]. Zagreb – Rijeka: HDPL, 367–374.
- NEUSTUPNÝ, JIŘÍ 2006. Sociolinguistic Aspect of Social Modernization. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* [ur. Ammon, U. et al.]. Berlin: Walter de Gruyter, 2209–2223.
- SELINKER, LARRY 1972. Interlanguage. *IRAL* 10, 209–231.
- SIEGEL, JEFF 1985. Koinés and koineization. *Language in Society* 14 (3), 357–378.
- SOBRERO, ALBERTO 1996. Italianization and variations in the repertoire: the Koinai. *Sociolinguistica* 10, 105–111.
- TRUDGILL, PETER 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.
- TRUDGILL, PETER 1995. Dialect and Dialects in the New Europe. *The European English Messenger* Vol.IV/1 Spring 1995., 44–46.
- TRUDGILL, PETER 1999. Norwich: endogenous and exogenous linguistic change. *Accent Studies in the British Isles* [ur. Foulkes P. et al.]. London, Arnold., 124–140.

From the Terminology of Sociolinguistically Informed Dialectology

Summary

Traditional dialectology has been a discipline describing language varieties and thus, implicitly or explicitly, questioning the unexceptional neogrammarian sound laws. In its description of language varieties it is seen as predecessor to sociolinguistics. In its methods of data collecting traditional dialectology relies on idiolects of mostly rural speakers, while sociolinguistics looks at speech communities, their members interaction and their linguistic repertoires. Sociolinguistically informed dialectology has developed its methodology for the study of urban dialects, their social stratification in connection with social hierarchy, age, education, ethnicity and gender of their members. Its interests include the activity of social networks and contacts between regions in interpreting dialect change. With regard to terminology modern dialectology relies on some traditional terms like convergence and divergence, levelling, koineisation, but has also developed new terminology like advergence, focusing, difusness, simplification, accommodation, covert prestige etc. The paper aims at describing the dialect processes to which some of these terms refer.

Ključne riječi: advergencija, difuznost, divergencija (razilaženje), fokusiranje, interdijalekt, koine, koineiziranje, konverzija (stapanje), miješanje, niveliranje (poravnavanje), prilagodba (akomodacija), pojednostavljenje, regiolekt, regionalni standard, premještanje (relokacija) reguliranje

Key words: accommodation, advergence, convergence, divergence, diffusion, focusing, interdialect, koineisation, koine, levelling, mixing, regiolect, regional standard, regulation, relocation simplification